

УДК 81'373.232.2

**ПАТРОНІМНА ІДЕНТИФІКАЦІЯ НА *-ИЧ/-ОВИЧ*
(*-ЕВИЧ*) ЯК СКЛАДНИК ТРИКОМПОНЕНТНОЇ АНТРОПОНІМНОЇ
ФОРМУЛИ**

Ірина Фаріон

*Національний університет «Львівська політехніка»,
катедра української мови,
вул. Карпінського 2/4, Львів, Україна, 79013,
e-mail: iryna.farion@gmail.com*

Проаналізовано еволюцію патронімної ідентифікації на *-ич / -ович (-евич)* у трикомпонентній антропонімній формулі на матеріалі пам'яток XII–XVIII ст. Доведено питомість трикомпонентної ідентифікації в діяхронії з проєкцією на сучасність.

Ключові слова: трикомпонентна антропонімна формула (АФ), патронімна ідентифікація на *-ич / -ович (-евич)*, соціолінгвальний контекст, діяхронія.

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2020.72.10919>

Постановка проблеми, мета дослідження. Історична й сучасна антропонімійна система, на відміну від апелятивної, показово узалежнена від позамовних чинників. Кожен антропонім – це фокус соціолінгвальних та історичних явищ тої чи тої доби. Концентрація суспільно-історичних змін неминуче призводить до змін в антропонімійній системі. Патронім на *-ич / -ович (-евич)* – це показово промовистий складник АФ як свідчення діяхронно-синхронних соціолінгвальних процесів, що маємо **на меті** розкрити в цій розвідці й довести питомість трикомпонентної антропонімної формули (далі АФ) в українському антропоніміконі в діяхронії.

Актуальність дослідження зумовлена сучасними змінами складу АФ та її еволюцією від трикомпонентної до двокомпонентної структури. Саме діяхронний аналіз є найпереконливішим аргументом у науковому обґрунтуванні сучасного практичного три- чи двокомпонентного застосування АФ. Методологічною основою для нас є ця біблійна думка: “*Спитай лишень у давніх поколінь, уважай на досвід предків, бо ми, вчорашні, не знаємо нічого, тіль на землі – дні наші. Вони навчать тебе і тобі скажуть, і візьмуть науку до свого серця*” [3: 592].

Предметом нашого дослідження є діяхронна патронімна ідентифікації українців у XII–XVIII ст. з формантом *-ич, -ович / -евич* у складі трикомпонентної АФ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед українських антропонімістів, що досліджували способи ідентифікації українців у детермінованих зв'язках із суспільними та ідеологічними (світоглядowymi) процесами, на особливу увагу заслуговують розвідки М. Худаша, С. Медвідь-Пахомової (С. Пахомової), а також тих науковців, об'єктом студій яких була теренова історична антропонімія,

зокрема її патроніміні форми: І. Фаріон, А. Бучко, Б. Близнюк, І. Красовський, С. Панцьо, Л. Тарновецька, І. Єфименко та ін. Широке дослідження на тему староукраїнського антропонімікону, зокрема патронімічних назв написав польський дослідник Т. Скуліна [12: II, 1974], як і не менш важливим джерелом для цієї проблематики є вже давно класичний словник давньоруських особових власних імен М. Тупікова [Туп.].

Окрему розвідку патронімам присвятив видатний український ономаст П. Чучка [10: 49–56], а також С. Пахомова, що переконливо розкрила еволюцію українських патронімів на *-ич*, *-ович* / *-евич* як історичних похідників від особових імен батька [7: 186–191].

Виклад основного матеріалу. Під патронімною ідентифікацією цього типу розуміємо історичне похідне субстантивне утворення від особового імени родоначальника, батька чи інших родичів, що, проходячи різні функційні стадії (однолексемне табування імени в доісторичну епоху, приєднання до власних імен особи і творення прізвищевих назв у допрізвищевий період, сучасна пряма ідентифікація по батькові в офіційній тричленній антропонімній формулі українців) від 90-х років ХХ ст. зазнає змін у бік усунення цього патронімного складника з переважною дилетантською мотивацією про невластивість трикомпонентної АФ для українців.

Себто історично патронім виконував функцію: а) однолексемного оніма, б) прямої ідентифікації за родоначальником, батьком (та іншими родичами) у двокомпонентній АФ, в) непрямої ідентифікації у двокомпонентній АФ як прізвищева назва, г) непрямої ідентифікації у трикомпонентній АФ як прізвищева назва, г) прямої ідентифікації у трикомпонентній АФ. Таким є шлях цього визначального компонента в українському антропоніміконі передусім як вияву родинних зв'язків чи ланцюга споріднення.

Уперше проблему кількісного (зокрема трикомпонентного) складу української АФ в соціолінгвальному контексті та на широкому історико-типологічному тлі порушила відомий антропоніміст С. Медвідь-Пахомова. Звертаючись до опонентів трикомпонентної АФ (далі 3-к. АФ), що, на їхню думку, начебто запозичена з російської антропонімічної системи, науковець слушно запитує, то чому ж тоді 2-к. АФ не можна вважати запозиченою зі західних антропонімічних систем (польської, чеської, угорської, румунської)? Чи не є це сліпе наслідування загальноєвропейської традиції? То чи не логічно шукати відповіді на порушені проблеми в глибокому історичному дослідженні питомих тенденцій у розвитку своєї антропонімічної системи, реалізованої через АФ? [5: 132, 152]

До періоду остаточної стабілізації української антропонімічної системи, що припадає на кінець ХVІІІ – початок ХІХ ст., спостерігаємо різнокомпонентну за кількістю АФ. Попри те, що в некодифікований період найпоширенішою була 2-к. АФ *ім'я+патронім*, 3-к. АФ аж ніяк не перебувала на маргінесі.

У давньоруський період 3-к. формула з патронімічним (чи пропатронімічним) складником та відтопонімічним означенням чи іншим складником була також ідентифікатором усіх верств населення: від княжих родин до простолюду: *Стополкъ Гюргевиць Туровьскии* [ИЛ, с. 1162], *Стослава Всеволодича Черниговьского* [ИЛ, с. 1174], *Всеволодъ Мьстиславичь Кьевьскии* [ИЛ, с. 1224], *Ивань Ростиславичь, рекомьши Берладникъ* [ИЛ, 1162], *Станислава Доброго Тудьковича, Иванъ Андриевичь, нарицаемый Долгий* [Туп., 1135]; *Dmitrij Aleksandrovič Monastyrev, Andrej*

Jur'evič Bogoljubskij, Fedor Andreevič Sviblo, Ivan Artem'evič Korob'ın, Ivan Ivanovič Korotopol, Semen Ivanovič Dobryn'skij [5: 107; 12: II, 146, 148, 149, 150, 174, 176].

Після розпаду Русі, від XIV ст., окремі її частини опиняються в складі різних політичних об'єднань: Польщі, Великого князівства Литовського, Угорщини, що неминує вплинуло на кількісний склад АФ з виразною тенденцією до двокомпонентності. Проте грамоти XIV ст. фіксують і 3-чл. АФ. Саме вони спричинилися до зміни функції патронімічних особових назв і перехід їх до категорії *імен по батькові в сучасному розумінні*, себто перехід від 2-к. АФ до 3-к. АФ помітний вже в актах XIV–XV ст., що доведено в дослідженні Л. Гумецької: “поряд з *пана петра влодкович* (Р. 42) читаємо *пан петръ влодковичъ дидичъ схарбиновскии* (Р. 37), а ще далі – *пан петръ зхарбиновичъ* (Р. 47). У першому прикладі патронімічна особова назва виступає у функції прізвища, яке цілком достатньо визначає особу. У другому прикладі визначальна функція патронімічної особової назви відчувається вже недостатньо і вимагає пояснювальних слів, інакше кажучи, патронімічна особова назва втрачає функцію прізвища. Третій приклад з пропуском патронімічної особової назви *влодковичъ* показує, що ця назва вже зовсім втратила своє значення прізвища і стала вживатися в функції імені по батькові, яке могло додаватися або пропускатися. Отже, у тричленних особових назвах патронімічні особові назви церковного походження виступають уже з ясно вираженим характером імен по батькові в сучасному розумінні: *иванъ васильевичъ черторьиский, михайло васильевичъ черторьиский* (Р. 81), *Павла Михеевича Рожка* (Арх. VI/а, I)” [1: 12].

Пропонуємо класифікацію 3-к. АФ у грамотах XIV ст. [Гр. XIV], що свідчить про наявність прямої і непрямої ідентифікації по батькові на *-ич, -ович /-евич* (описовий апеллятивний складник не беремо до уваги, бо він не впливає на патронімічну ідентифікацію) як майбутньої моделі трикомпонентної ідентифікації українців:

а) з живим відтопонімним компонентом: *Вяземський Михаило Иванови(ч) князя(з)* (с. 161), *Андрей Ярославич (Ярославський)* (с. 198), *Белзькии Юрьи Глибовичъ князь* (с. 198), *Григоревъ Борзиловича Смединьскогъ* (с. 202), *Дажбогови(ч) Данило Задревецкии* слуга польського короля Владислава, землянин (с. 202), *Дидичъ? Янъ Тарнувський панъ* (с. 202), *Ізаславови(ч) Яросла(в) Поло(ц)ки(и) князь* (с. 204), *Патрикиєви(ч) Александръ Стародуб(с)ки князь* (с. 209), *Семе(н) Асманови(ч) Трубецькии* (с. 211);

б) з компонентом – прізвищевою назвою різного походження: *Ганко Петько Брунович русь* (с. 161) *Гаврилови(ч) Семень Непроли* (с. 161), *Даньслави(ч) Івашко Рекънолтъ*, свідок (с. 202), *Іванови(ч) Юрьи Кожко (Кожюшко)*, князь (с. 204), *Кнофель Шюльоръ Ходоричъ* (с. 205), *Кость Деяковичъ Василюв сынъ поповъ* (с. 206), *Осташкови(ч) Федоръ Рикаило* (с. 209), *Петько Ганко Брунович русь* (с. 210).

У деяких ідентифікаціях можемо відстежити соціальне навантаження: *Коморовичъ Одронъ* холоп пані Миткової (с. 205, 209), *Семень Олехнович корьчмитъ* (с. 211), *Василюв сынъ поповъ Кость прузвищемъ Сорочичъ* (с. 199).

Лише в одному випадку зафіксований патронімічний суфікс *-инич*, що долучався до основ на *-а*: *Микулиничъ Ондрии* (с. 207).

У грамотах XV ст. із понад 580 ідентифікацій понад 120 містять у собі патронімічний складник на *-ич, -ов / -евич*, серед яких лише чотири тричленних АФ як показові паростки сучасної офіційної ідентифікації українців: *Болобан Васко Гринкович, Болобан Івашко Гринкович* (с. 140, 141), *Жюсичъ Олехно Юрьевичъ*

(шляхтич), *Коробка Ігнат Кондратович* (шляхтич) (с. 142), *Холмский Ванько Чжусичь* (с. 147) [Гр. XV].

Ця ж модель виявлена в найменуваннях особи в XVI ст., де описовий складник уможливило пов'язати 3-к. АФ з соціально-майновим сановищем іменованої особи: пан *Демьянь Даниловичь Рогайло*, князь *Богдань Ивановичь Жаславский*, боярин *Мануйло Александровичь Болотовичь*, зем'янин *Щастный Стецковичь Верецака*. Як зауважує дослідниця антропонімікону цього періоду І. Єфименко, “наведені приклади подібні до сучасної української моделі найменування: особове ім'я+по батькові+прізвище. Проте, на думку дослідників, у ролі третього компонента таких тричленних антропонімних формул, як правило, виступає не прізвище, а прізвищева назва, що має поширюватися на всіх членів родини й повторюватися в кількох поколіннях” [2: 19–20].

Показовими є трикомпонентні ідентифікації в Актівій книзі Житомирського уряду наприкінці XVI ст. (1582–1588 рр.) [АКЖУ], де зафіксовано понад 100 ідентифікацій з аналізованою антропонімною моделлю, серед яких 20 – це трикомпонентні ідентифікації, що є для нас безцінним свідченням підґрунтя 3-к. АФ на теренах, які аж ніяк не перебували в московській сфері впливу, а входили від XIV ст. до складу Литовського князівства, а відтак, після Люблинської унії (1569 р.), до Речі Посполитої: *Ворона Александро Григор'евич*, землевласник (с. 171), *Ворона Миколай Стецкевич*, племінник (с. 172), *Ворона Станислав Стецкевич* (с. 172), *Зваркович Абрам Мишка*, староста овруцький (с. 173), *Кевлич Миколай Григор'евич*, пан (с. 175), *Корче(о)вський Василей Богданович*, землевласник (с. 175), *Корчовський Василей Семенович* (с. 175), *Кочуровський Григорей Сапонович*, син Миколаєвої Ворониної Тетяни (с. 175), *Кропивницький Северин Судимонтович*, брацлавський земний писар (с. 175), *Крупчанка Иван Мискевич (Мишкевич)* (с. 175) (поряд із *Крупчанка Ивашко* як знак невнормованості АФ), *Ільинский Василей Иванович* або *Богданович*, намісник, потім староста звягельський (с. 174), *Ільяшовський-Кутлубай Василей Антонович*, землевласник (с. 174), *Ільяшовський-Кутлубай Федор Антонович*, землевласник (с. 174), *Солтан Богдан Федорович*, київський міський суддя (с. 179), *Стрибиль Богдан Иванович*, землевласник, (с. 180), *Стрижевський Гневош Дмитрович*, землевласник (с. 180), *Стрибиль Иван Богданович* (с. 180), *Тиш-Быковский Александро Федорович*, землевласник (с. 180), *Тиш-Быковский Матфей Федорович*, землевласник (с. 180), *Тяпинський Василей Матеевич*, землевласник (с. 180).

Дві ідентифікації мають чотирикомпонентну АФ, одна з яких уточнена описовим регулятивом: *Стрижевський Дмитро Андреевич Лехновича*, землевласник (с. 180), *Тишкевич Логойський Фридрих Юревич*, син берестейського воєводи (с. 180) (поряд із 2-к. АФ *Тишкович Фридрих*).

Додаткові соціальні маркери – від переважно землевласників (6), *старост*, *пана*, *писаря*, *судді* до *племінника* чи *чийогось сина* – свідчать про зовсім не обов'язкову соціальну зумовленість 3-к. АФ. Понад то в цьому ж джерелі зафіксовано одночленні ідентифікації з соціально ієрархічним регулятивом: *Васко*, отаман (с. 171), *Голенач*, боярин (с. 172), *Дешковський*, землевласник (с. 172).

Характерно, що в цій же Московії, з якої нам приписують вплив 3-к. АФ, впродовж XIV–XVI ст. ідентифікація складалася з двох компонентів: імені і “*собственно-отчества (или прозвищного отчества)*” [9: 63]. Проте двочленні ідентифікації в межах державного, а не локалізованого спілкування виявилися

недостатніми: “Тому в державній офіційній писемності намітилася тенденція іменувати людей повніше: не двочленими найменуваннями, а тричленими. І навіть тричленні не завжди були достатні” [9: 66].

Показовою на 3-к. ідентифікацію з патронічним складником є Книга Київського підкоморного суду (1584–1644 рр.) [ККПС 1991], що відповідала приписам Литовського Статуту на Правобережній Україні (Київське, Волинське, Брацлавське воєводства) щодо землеволодіння аж до запровадження московської системи земського права: *Баран Мелех Василевич*, київський зем'янин (с. 301), *Ласко Богдан Петрович* (с. 301), *Буда(и) Онофре(и) Мартинович*, підданий київського зем'янина (с. 301, 307), *Ворона Иван Григоревич*, київський зем'янин, син *Григорія Ворони*, брат *Олександра Воронича* (с. 302), *Вороничъ Александръ Грыгоръевич*, київський зем'янин, син *Григорія Ворони*, брат *Івана Ворони* (с. 302), *Неча(и) Грузевич Иоан* (с. 302, 307), *Дедко Федор Василевич* (с. 302, 303), *Дедовичъ Трипо(л)ски(и) Федор старъши(и)* (с. 302), *Дедович Васи(л) Данилович* (с. 302), *Дедовичъ Трипо(л)ски(и) Гапон*, київський зем'янин, син *Василя Дідовича*, *Дедовичъ Трипо(л)ски(и) Ждан*, київський зем'янин, син *Василя Дідовича* (с. 303), *Дедовичъ Трипо(л)ски(и) Федор* молодши(и), київський зем'янин, син *Василя Дідовича* (с. 303), *Дедовичъ Трипо(л)ски(и) Федор* старъши(и), син *Василя Дідовича*, брат *Гапона*, *Ждана*, *Федора* молодшого *Дідовичів-Трипольських* (с. 303), *Дешковски(и) Богуш Василевич*, брацлавський хорунжий (с. 303), *Капуста Андре(и) Тимофеевич*, князь, овруцький староста (с. 304), [Кевлич] *Бражи(н)ски(и) Иван*, київський зем'янин (с. 304), *Кисе(л) Федор Андреевич*, королівський дворянин (с. 304). *Кончаковски(и) Терех Григоревич*, київський возний (с. 305), *Коре(и)ки(и) Богуш Федорович*, князь, житомирський староста (с. 305), *Кошерски(и) Аньдре(и) Миха(и)лович*, князь, справця Київського воєводства (с. 305), *Кухмистровичъ Дорогоста(и)ски(и) Микола(и)*, *Кухмисторовичъ Микола(и)*, волинський зем'янин (с. 305), *Ласко Андре(и) Федорович*, київський зем'янин (с. 305), *Ласко Богдан Петрович*, *Богдан сын Петров Ласковича*, київський зем'янин (с. 306), *Ласко Васи(л) Федорович*, київський зем'янин, брат *Андрія Федоровича Ласка* (с. 306), *Ласко Миха(и)ло Олехнович*, брацлавський земський підсудок, батько *Богдана*, *Михайла* і *Федора Ласків* (с. 306), *Немирович Аньдре(и) Якубович*, київський воєвода (с. 307), *Пронски(и) Фредрих Глебович*, князь, київський воєвода (с. 308), *Ружи(н)ски(и) Кирик Остафъевич* (с. 308), *Русинович Бересте(и)ки(и) Сасин*, уповноважений Павла Монвида Дорогостайського (с. 308), *Сокоръ Григоре(и) Григоревичъ*, київський зем'янин, син *Григорія Соко́ра* (с. 309), *Тиша Быковски(и) Василе(и)*, київський зем'янин (с. 309), *Уру(и)ки(и) Семен Радивонович*, *Овру(и)ки(и) Семен Радивонович*, київський підкоморський писар, київський земський коморник (с. 310), *Хале(и)ки(и) Миха(и)ло Миха(и)лович*, *Хале(и)ки(и) Миха(и)ло*, київський зем'янин, овруцький староста (с. 310), *Ходкевич Григо(р) Александрович*, *Ходкевич Грего(р)*, київський воєвода, підкоморій Великого князівства Литовського (с. 310), *Чаплич Шпановски(и) Иван*, київський каштелян (с. 310), *Шишка Федор Иванович*, київський зем'янин (с. 311).

Характерно, що антропонімікон, зокрема компонентний склад ідентифікації з Кременецької земської книги 1578 року [КЗМ], багатий на сам процес творення антропонімічної формули, позаяк фіксує її численну варіантність, себто одну і ту ж особу ідентифіковано 2-к. чи 3-к. АФ з патронічним складником: *Антон Гневошевич Яловицкии / Антони Гневошевич* (с. 253), *Булыга Дмитръ / Булыга Курцевич Дмитръ* (с. 254), *Вишневецкии Костантин / Иванович Вишневецкии Костантин*

(с. 254), *Волчко Жасковський / Волчко Жасковський Якимович* (с. 255), *Дчуса Михайло / Дчуса Михайло Ігнатович* (с. 257), *Ермолинський Северин / Ермолинський Северин Александрович* (с. 257), *Жабокръцький Януш / Жабокръцький Януш Іванович* (с. 258), *Жоравницький Ян / Жоравницький Ян Маркович* (с. 258), *Збаражський Миколаш / Збаражський Миколаш Андрєвич* (с. 259) та ін. Серед понад 500 ідентифікацій чоловічої статі таких паралельних дво- і трикомпонентних номінацій близько 40 (с. 253–269), що не лише свідчить про невнормованість антропонімічної системи, але і про потребу тричленного, а то і чотиричленного додаткового опису особи через патронімічний складник: *Дениско Семен Петрович / Дениско Семен Петрович Матфеевський* (с. 257). Самих 3-к. ідентифікацій понад 30, тобто приблизно двадцята частина усіх ідентифікацій.

Ми не спостерегли суттєвої різниці у словах-регулятивах при 2-к. і 3-к. АФ. Зазвичай це ті самі лексичні одиниці, що вказують на високий суспільний статус особи, як-от: князь, маршалок, шляхтич, воєвода, суддя, возний, городничий, писар, секретар (*Воинич Климент*, шляхтич, с. 255, *Боговистин Адам Климентович*, шляхтич, с. 253, *Волович Остафеу*, двірний маршалок, с. 255, *Збаражський Миколаш Андрєвич*, князь, кременецький староста, с. 259). Натомість слова-регулятиви, що вказують на родинні взаємини (брат, батько, братанич, племінник), вжито переважно при 2-к. ідентифікаціях (*Кобакович Сивко*, племінник *Івашка Калениковича*, с. 260, *Патрикиєвич Василеу*, братанич, с. 264).

Хоч трилексемні ідентифікації вживаються рідше, ніж дволексемні, однак серед їхніх п'ятьох типів патронімічний складник присутній у трьох із них: ОІ+патронім+ПН – відтопонімне означення: *Аньдре(у) Па(в)лови(ч) Го(р)бо(в)ски(у)*; ОІ+патронім+прізвисько: *Петра Миха(у)ловича Сема(ш)ка*; ОІ+патронім+патронім: *Василе(у) Федорови(ч) Гулеви(ч)* [11: 45–46]

На початку XVII ст. в Актових книгах Житомирського гродського уряду (1609 р.), попри панівну 2-к. АФ, також присутні 3-к. ідентифікації з патронімічним складником аналізованої структури, наприклад, *Стары(у) Авра(м) Семенови(ч)* [4: 144].

У показовій пам'ятці XVII ст. Реєстрі Війська Запорозького 1649 року, попри абсолютне домінування 2-к. АФ, що становить 95 %, засвідчено понад 100 трикомпонентних іменувань. У трикомпонентних ідентифікаціях вже тоді спостерігаємо характерний складник – ім'я по батькові: *Василь Евѣтушенъко Тарасович*, *Михно Гавриловичъ Левченко* [6: 505, 509]. Ми виявили десять ідентифікацій з патронімічним складником на *-ович / -евич*, що тотожні з теперішньою офіційною трикомпонентною ідентифікацією українців:

Іван Волошын Хведорович (с. 39), *Гришъко Чыченко Яцкович* (с. 64), *Федор Романовичъ Івановичъ* (с. 75), *Федор Іванович Коваленко* (с. 82), *Павел Іванович Шрамко* (с. 110), *Яцко Хмилъ Антроповичъ* (с. 121), *Іванъ Демковичъ Креховецький* писар (с. 131), *Степанъ Федорович Сугак* (с. 215), *Ярема Мудръги Василевич* (с. 215), *Іванъ Дяченъко Мискович* (с. 216).

У збірнику актових документів – Лохвицькій ратушній книзі другої половини XVII ст., що відображає мову і зокрема антропонімікон Лівобережної України, – на тлі переважної 2-к. АФ зафіксовано лише два трикомпонентні найменування: *Василієвич Мартин Мартосенко* (*Мартосенко Мартин Василієвич*), сотник наказний лохвицький, *Олексій Григорович Квітка*, писар [ЛРК: 196, 203].

Натомість для антропонімікону за актовими документами трикомпонентна модель не є раритетною. Серед понад 1.400 ідентифікацій близько 160 з них мають двокомпонентну структуру з патронімним складником і понад 40 – це 3-к. АФ: *Браженски(и) Иван Федорович*, землевласник (с. 280), *Грузевичь Иоань Неча(и)*, військый київський (с. 283), *Кгеркговски(и) Кзрикгер Лакгович*, свідок (с. 286), *Кочуровски(и) Григоре(и) Сафонович*, підстароста житомирський (с. 288), *Кропивницки(и) Серафин Миха(и)лович*, землевласник (с. 288), *Процицки(и) Юре(и) Лвович*, землевласник (с. 295), *Трыполски(и) Иван Андреевич*, землевласник (с. 300), *Чехович Федор Миха(и)ловичь*, орендар (с.301), *Щениевски(и) Иван Жданович*, возний (с. 302), *Щениевски(и) Сак Хомич*, син *Хоми Щенієвського* (с. 302).

Серед слів-регулятивів переважно трапляється лексема *землевласник*, відтак *підстароста*, *возний*, *військый*, а також лексеми без соціальної заангажованости *орендар*, *свідок*, *син*, що ставить під сумнів поширену думку про трикомпонентну ідентифікацію, “ характерну передусім для представників соціальної верхівки чи висловлення таким способом “пошани і соціальної вищости” [ДМВ: 22]. Зрештою поряд із двокомпонентними ідентифікаціями маємо ті самі слова-регулятиви: *Абрамович Василь*, землевласник (с. 279), *Бобрикович Грегор*, землевласник (с. 279), *Богушевич Миха(и)ло*, шляхетний возний (с. 280), *Горя(и)нович Дахно*, свідок (с. 283), *Дашкевич Супрун*, боярин (с. 283), *Евхим Ничипорович*, стрілець (с. 284), *Кузма Степанович*, підданий пана Станіслава (с. 288), *Олекшич Филон*, поручник (с. 293), *Родкевич Стефан*, урядник (с. 296), *Родкевич Мишко*, міщанин (с. 296), *Станислав Павлович*, писар (с. 298), *Супрунович Тишко*, хлопець-слуга, *Ярош Семенович*, підсусідок панів (с. 303).

Упродовж XVIII ст. в українському житті сталися колосальні суспільно-історичні зміни – від подвигу і поразки національно-визвольних змагань гетьмана Івана Мазепи і його наступника Пилипа Орлика до повної інкорпорації України до складу Російської імперії. Проте аналіз антропонімікону актів сотенних канцелярій і ратуш Лівобережної України (1701–1781 рр.) [ДМВ XVIII ст.] засвідчує наявність попередньої тенденції щодо функціонування 2-к. АФ і нечастотне використання 3-к. моделі. Серед понад 2 тисяч ідентифікацій виявлено лише п'ять 3-к. найменувань українців: *Гречаний Потребичь Феодорь*, правитель Генеральної військової канцелярії (с. 379, 402), *Огиенко Григорий Иванович*, писар і наказний отаман (с. 379, 399) (паралельно з *Григорий Иванович*), *Жураковский Феодорь Ивановичь* (с. 384), *Кочубей Павло Василиевичь*, таємний радник, власник хутора (с. 390), *Кочубей Семень Василиевичь*, таємний радник, член Малоросійської колегії (с. 390), *Остапенко Григорий Григоріевичь*, лохвицький міщанин (с. 400) та одна ідентифікація московського посадовця: *Голицинь Михайло Михайловичь*, князь (с. 380). Більшість із тих ідентифікацій маркована дуже високим суспільним становищем, окрім останньої, що ідентифікує міщанина.

Показовою джерельною базою щодо структури АФ є приватне листування XVIII ст. (153 документи) [ПЛ], зокрема від 1711 до 1776 рр., з території Лівобережної України, себто вони репрезентують частину південно-східних і північноукраїнських говорів і охоплюють якнайширші суспільні прошарки. На верхньому боці кожного листа робили надпис із зазначенням прізвища, імени по батькові адресата, його звання і посади, що для нас є безцінним антропонімним свідченням і атрибутом ділового стилю того часу.

Пропоную 3-к.АФ за принципом часового спадання зі зазначенням року, що є важливим сигналом інкорпорації України до складу Московського царства, згодом

Російської імперії, а також динаміку АФ тієї ж особи впродовж певного відрізка часу:

Стефану Спиридоновичу Шираю, знаменитому товаришеві в вой(с)ку Запорозькомъ (1711–1714 рр., с. 18, 20, 21) (у самому тексті листа вокатив пане *Стефанъ (Стефане) Ширай*, с. 17, 21), у листі від 1714 р. 2-к. АФ *Стефану Шираю* (с. 20), у листі за 1756 р. *Михайлу Стефановичу* < > господину бунчуковому товаришу, високомиловитому государю моєму, *Шираю* поштенно (с. 127, 168);

Іванъ Кривій Ма(р)кутоновичъ, 1723 р., поряд із *Іва(н) Кривій* (с. 32);

Любезному моєму сожителєві *Петру Федоровичу Савичу* (1753 р., с. 124, 165);

Алексию Василиевичу з(о)сп(о)д(и)ну Хрущеву (1758 р., с. 129, 160);

Григорію Ігнатієвичу, полковнику прилуцькому, его високородію *Галагану* (1752 р., с. 123, 160);

Алексию Тихоновичу господину Чернецкому (1761 р., с. 135, 167),

Алексия Григорієвича Розумовского (1743 р., с. 102)

Від XIV–XVIII ст. ядром українського антропонімікону стає саме двокомпонентна АФ моделі *особове ім'я+патронім* (зокрема і моделі на *-ич, -ович / -евич*, що сповна переважає впродовж XIV–XVI ст. на різних теренах України), *особове ім'я+прізвисько* [5: 138]. Водночас 3-к. АФ, маючи певні соціальні обмеження щодо майнового статусу особи в XIV–XVI ст., у наступний період (XVII–XIX ст.) через втрату соціальних обмежень розширює своє функціонування: “*Набувши нейтрального характеру, трилексемні антропонімоформули використовуються для точнішої ідентифікації людини у випадках, коли її визначення дволексемною назвою з якихось причин відчувається недостатнім: Семена Івановича Прежовского, Семена Радисовича Овруцки, Богушу Федоровичу Корецькому*” та ін. [5: 146]. Підтверджують це локальні історичні розвідки антропонімічної трилексемної ідентифікації з Лівобережної України, Наддністрянщини, Гуцульщини, Закарпаття.

Наголосимо, що хоч ця АФ зовні тотожна з офіційною сучасною ідентифікацією, в період недокодифікованості антропонімічної системи два складники, крім імени, далеко не завжди були спадковими іменуваннями й не мали усталеного порядку розташування. Власне наш ілюстративний матеріал, почерпнутий із матеріалів Йосифінської та Францисканської метрик наприкінці XVIII – початку XIX ст., це також підтверджує, як і периферійність 3-к. АФ, що становить лише 5,3 % від проаналізованих ідентифікацій: *Jan Popiel Oleskowicz, Hrynko Vujar Ostapowicz* [8: 37]

Висновки. Отже, трикомпонентна АФ – це, по-перше, продовження давньоруських (давньоукраїнських) традицій; по-друге, на відміну від російської мови, патронім на *-ич* не мав у староукраїнській мові жодних соціальних обмежень; по-третє, ця традиція в нас не переривалася, попри домінування двокомпонентної АФ; по-четверте, території України, де побутувала 3-к. АФ, ніколи не перебували в радіусі впливів Москви ні політично, ні мовно, а, навпаки, перебували під впливом Польщі, а це означає, що 3-к. АФ не може бути наслідком російського впливу, а лише відображенням питомих антропонімічно-соціальних процесів. Усе разом це свідчить про автентичність трикомпонентної ідентифікації українців упродовж XII–XVIII ст., попри домінування двокомпонентного називання особи.

Перспективи використання дослідження. Пропонована стаття – це лише сегмент широкої розвідки про соціолінгвальний контекст ідентифікації українців

трикомпонентною АФ з патронічним складником та відповідь на запитання сучасності, для чого нам трикомпонентна, а не лише двокомпонентна ідентифікація. Цей матеріал, з огляду на залучену джерельну базу та простежену еволюцію кількісного складу АФ, стане основою для закріплення трикомпонентної АФ на сучасному етапі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Гумецька Л. Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV–XV ст. / Л. Л. Гумецька. – Київ : АН УРСР, 1958. – 298 с.
2. Єфименко І. В. Українські прізвищеві назви XVI ст. / І. В. Єфименко. – Київ, 2003. – 168 с.
3. Книга Йова. Святе Письмо Старого та Нового Завіту. Ukrainian Bible 63 DC. – United Bible Societies, 1991.
4. Литвинчук Л. В. Ідентифікація особи на Житомирщині початку XVII ст. (на матеріалі “Актової книги Житомирського гродського уряду 1609 р.”) / Л. В. Литвинчук // Актуальні питання антропоніміки : збірник матеріалів наукових читань пам’яті Юліана Костянтиновича Редька. – Київ, 2005. – С. 138–146
5. Медвідь-Пахомова С. М. Еволюція антропонімічних формул у слов’янських мовах / С. М. Медвідь-Пахомова. – Ужгород, 1999. – 246 с.
6. Остап Р. До походження прізвищевих назв Реєстру (спроба етимологічного словника) / Р. Остап // Реєстр Війська Запорозького 1649 року / підгот. до друку О. В. Тодійчук та ін. – Київ : Наукова думка, 1995. – С. 517–519.
7. Пахомова С. М. Доля українських патронімів на -ич / С. М. Пахомова // Актуальні питання антропоніміки : збірник матеріалів наукових читань пам’яті Юліана Костянтиновича Редька. – Київ, 2005. – С. 186–191.
8. Фаріон І. Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини кін. XVIII – поч. XIX ст. (з етимологічним словником) / І. Фаріон. – Львів : Літопис, 2001. – 370 с.
9. Чичагов В. К. Из истории русских имен отчеств и фамилий (вопросы русской исторической ономастики XV–XVII веков) / В. К. Чичагов. – Москва, 1959. – 127 с.
10. Чучка П. П. Патроніми та їх місце в лексичній системі мови / П. П. Чучка // Мовознавство. – 1984. – № 6. – С. 49–56.
11. Ящук Л. В. Кременецька земська книга 1578 року як джерело історії української мови / Л. В. Ящук // Кременецька земська книга 1578 року / Пам’ятки української мови. Серія актових документів і грамот / Підготувала до видання Л. В. Ящук. – Кременець, 2018. – С. 5–51.
12. Skulina T. Staroruskie imiennictwo osobowe. – PAN, komitet językoznawstwa, Prace onomastyczne. 20 / T. Skulina. – Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk. Cz. I, 1973. – 150 s., cz. II, 1974. – 239 s.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ ДЖЕРЕЛ

АКЖУ – Актова книга Житомирського уряду XVI ст. (1582–1588 pp.) / Пам’ятки української мови XVI ст. Серія актових документів і грамот. Підготував до видання М. К. Бойчук. – Київ : Наукова думка, 1965. – 190 с.

Гр. XIV ст. – Грамоти XIV ст. / Упорядкув., вступна стаття, коментарі і словники-показчики М. М. Пещак. – Київ : Наукова думка, 1974. – 255 с.

Гр. XV ст. – Українські грамоти XV ст. / Підготовка тексту, вступна стаття і коментарі В. М. Русанівського. – Київ : Наукова думка, 1965. – 162 с.

ДМВ – Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст. (Збірник актових документів) / Відповід. редактор В. В. Німчук. – Київ : Наукова думка, 1981. – 315 с.

ДМ XVIII ст. – Ділова і народно-розмовна мова XVIII ст. (Матеріали сотенних канцелярій і ратуш Лівобережної України) // Пам'ятки української мови / Підготував до видання В. А. Передрієнко. – Київ : Наукова думка, 1976. – 415 с.

ИЛ – Полное собрание русских летописей. Т. 2. Ипатьевская летопись. – Москва : Изд. вост. лит., 1962. – 938 с.

КЗК – Кременецька земська книга 1578 року // Пам'ятки української мови. Серія актових документів і грамот / Підготувала до видання Л. В. Яшук. – Кременець, 2018. – 297 с.

ККПС – Книга Київського підкоморного суду (1584–1644 рр.) // Пам'ятки української мови. Серія актових джерел / Підготував до видання Г. В. Боряк та ін. ; відповід. ред. В. В. Німчук. – Київ : Наукова думка, 1991. – 344 с.

ЛРК – Лохвицька ратушна книга другої половини XVII ст. (збірник актових документів) // Пам'ятки української мови / Підготували до видання О. М. Маштабей, В. Г. Самійленко, Б. А. Шарпило. – Київ : Наукова думка, 1986. – 219 с.

ПЛ XVIII ст. – Приватні листи XVIII ст. / підгот. до вид. В. А. Передрієнко. – Київ : Наукова думка, 1987. – 172 с.

Туп. – Тупиков Н. М. Словарь древнерусских личных собственных имен / Н. М. Тупиков. – Санкт-Петербург, 1903. – 913 с.

REFERENCES

Humetska, L. L. (1958). *Narys slovotvorchoi systemy ukrainskoi aktovoi movy XIV–XV st.* Kyiv : AN URSSR

Yefymenko, I. V. (2003). *Ukrainski prizvyshchevi nazvy XVI st.* Kyiv.

Knyha Yova. Sviate Pysmo Staroho ta Novoho Zavitu (1991).

Lytvynchuk, L. V. (2005). Identyfikatsiia osoby na Zhytomyrshchyni pochatku KhVII st. (na materialii “Aktovoi knyhy Zhytomyrskoho hrodskoho uriadu 1609 r.”). *Aktualni pytannia antroponimiky*; Zbirnyk materialiv naukovykh chytan pamiati Yuliana Kostiantynovycha Redka. Kyiv.

Medvid-Pakhomova, S. M. (1999). *Evoliutsiia antroponimnykh formul u slovianskykh movakh.* Uzhhorod.

Ostash, R. (1995). Do pokhodzhennia prizvyshchevykh nazv Reiestru (sproba etymolohichnoho slovnyka). *Reiestr Viiska Zaporozkoho 1649 roku / Pidhot. do druku* O. V. Todiichuk ta in. Kyiv: Naukova dumka.

Pakhomova, S. M. (2005). Dolia ukrainskykh patronimiv na –ych. *Aktualni pytannia antroponimiky.* Zbirnyk materialiv naukovykh chytan pamiati Yuliana Kostiantynovycha Redka. Kyiv.

Farion, I. (2001). *Ukrainski prizvyshchevi nazvy Prykarpatskoi Lvivshchyny kin. XVIII – poch. XIX st. (z etymolohichnym slovnykom).* Lviv: Litopys.

Chychahov, V. K. (1959). *Yz ystoriy ruskykh ymen otchestv y famylyi (voprosy russkoi ystoriycheskoi onomastyky XV–XVII vekov.* Moskva.

Chuchka, P. P. (1984). Patronimy ta yikh mistse v leksychnii systemi movy. *Movoznavstvo*, № 6.

Yashchuk, L. V. (2018). Kremenetska zemska knyha 1578 roku yak dzherelo istorii ukrainskoi movy. *Kremenetska zemska knyha 1578 roku; Pamiatky ukrainskoi movy. Seriiia aktovykh dokumentiv i hramot / Pidhotuvala do vydannia L. V. Yashchuk. Kremenets.*

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ ДЖЕРЕЛ

AKZhU (1965) – Aktova knyha Zhytomyrskoho uriadu XVI st. (1582–1588 rr.). *Pamiatky ukrainskoi movy XVI st. Seriiia aktovykh dokumentiv i hramot.* / Pidhotuvav do vydannia M. K. Boichuk. Kyiv: Naukova dumka.

Hr. XIV st. (1974) – *Hramoty XIV st.* / Uporiadk., vstupna stattia, komentari i slovnyky-pokazhchyky M. M. Peshchak. Kyiv: Naukova dumka.

Hr. XV st. (1965) – *Ukrainski hramoty XV st.* / Pidhotovka tekstu, vstupna stattia i komentari V. M. Rusanivskoho. Kyiv, Naukova dumka.

DMV (1981) – *Dilova mova Volyni i Naddniprianshchyny XVII st.* (Zbirnyk aktovykh dokumentiv) / Vidpovid. redaktor V. V. Nimchuk. Kyiv: Naukova dumka.

DM XVIII st. (1976) – *Dilova i narodno-rozmovna mova XVIII st.* (Materialy sotennykh kantseliarii i ratush Livoberezhnoi Ukrainy). *Pamiatky ukrainskoi movy / Pidhotuvav do vydannia V. A. Peredriienko.* Kyiv: Naukova dumka.

YL (1962) – *Polnoe sobranie ruskykh letopysy.* T. 2. Ypatevskaia letopys. Moskva Yzd. vost. lyt.

KZK (2018) – Kremenetska zemska knyha 1578 roku. *Pamiatky ukrainskoi movy. Seriiia aktovykh dokumentiv i hramot / Pidhotuvala do vydannia L. V. Yashchuk. Kremenets.*

KKPS (1991) – Knyha Kyivskoho pidkomornoho sudu (1584–1644 rr.). *Pamiatky ukrainskoi movy. Seriiia aktovykh dzherel / Pidhotuvav do vydannia H. V. Boriak ta in. Vidpovid. red. V. V. Nimchuk.* Kyiv: Naukova dumka.

LRK (1986) – Lokhvytska ratuszna knyha druhoi polovyny XVII st. (zbirnyk aktovykh dokumentiv). *Pamiatky ukrainskoi movy / Pidhotuvaly do vydannia O. M. Mashtabei, V. H. Samiilenko, B. A. Sharpylo.* Kyiv: Naukova dumka.

PL XVIII st. (1987) – *Pryvatni lysty XVIII st.* / Pidhot. do vyd. V. A. Peredriienko. Kyiv: Naukova dumka.

Tup. (1903) – Tupykov, N. M. Slovar drevnerusskykh lychnykh sobstvennykh ymen. Sankt-Peterburg.

Стаття надійшла до редколегії 10. 02. 2020

доопрацьована 02. 03. 2020

прийнята до друку 07. 03. 2020

**PATRONYMIC IDENTIFICATION -YCH/-OVYCH
(-EVYCH) AS A COMPONENT OF A THREE- COMPONENT
ANTHROPONYMIC FORMULA**

*Lviv Polytechnic National University
The Department of Ukrainian Language
2/4, Karpinskoho Str., Lviv, Ukraine, 79013,
phone: (0 322) 258 26 75
e-mail: iryna.farion@gmail.com*

Social and historical changes inevitably lead to changes in the anthroponymic system.

The object of our study is evolution of **patronymic identification of Ukrainians**, the model of **-ych, -ovych/-evych**, that recently as an element of codified traditional **three-component anthroponymic formula (TAF)** undergoes changes under the influence of ideological and social and historical circumstances.

Basing on a wide source material mainly of the business style, it was investigated that during XIV–XVIII centuries the two-component anthroponymic formula (AF) of the model *personal name+patronym* (in particular the model *-ych, -ovych/-evych*, that was completely prevalent during XIV–XVI centuries in different territories of Ukraine), *personal name+byname* was the centerpiece of Ukrainian anthroponymycon. At the same time, the three-component AF, having certain social restrictions concerning property status of the person in XIV–XVI centuries, in the next period (XVII–XVIII centuries) expands its functioning due to the loss of social restrictions.

Although this AF is externally identical to official modern identification, in the period of under-codification of anthroponymic system two components, apart from the name, were not always hereditary names and had no established positioning order.

Thus, the three-component AF is a) a continuation of Old Russian traditions, b) as compared to Russian language, in Old Ukrainian language the patronym with *-ych* did not have any social restrictions, c) this tradition has not been interrupted despite the dominance of two-component AF, d) territories of Ukraine, where three-component AF prevailed have never been under the influence of Moscow neither politically, nor linguistically and, on the contrary, were influenced by Poland – so they are not the consequence of influence of Moscow anthroponymic system.

Keywords: anthroponymic formula (AF), three-component and two-component AF, pathronymic identification *-ych, -ovych/-evych*, sociolinguistic context.